

A literatura galega no exilio

1. A literatura galega no exilio

Como consecuencia da Guerra Civil moitos galegos, entre eles escritores, artistas e intelectuais, víronse obrigados a marchar ao **exilio**. Os países de América, principalmente Argentina, Uruguai e México, acolleron o maior continxente destes exiliados.

En Bos Aires e en Montevideo coincidiron moitos escritores, artistas e intelectuais galeguistas que se viran forzados a marchar ao exilio (Castelao, Lorenzo Varela, Rafael Dieste, Luís Seoane, Lois Tobío) con outros que xa estaban establecidos alí antes de 1936, como Blanco Amor, Varela Buxán, Avelino Díaz e Rodolfo Prada. Esta coincidencia axudou a dinamizar a vida asociativa da comunidade galega, reforzou os ideais galeguistas, favoreceu a promoción de múltiples iniciativas culturais e logrou crear o clima apropiado para axudar á supervivencia do galego como lingua escrita.

Noutras cidades de países como México, Estados Unidos, Cuba, Puerto Rico e Venezuela o labor cultural galego foi menor, aínda que conseguiu meritorios e logrados froitos de divulgación e científicos, como a publicación da revista *Vieiros* (México, 1959), alentada polo cineasta Carlos Velo, o periodista Luís Soto e o poeta Florencio Delgado Gurriarán, e da que foi responsable artístico o pintor Arturo Souto. Hai que destacar tamén os traballos do historiador Emilio González en Estados Unidos, de Xerardo Álvarez Gallego e Fuco Gómez, en Cuba, de Eugenio Fernández Granell, en Puerto Rico, e de Silvio Santiago e Xosé Velo, en Venezuela. Desde Londres a BBC emitía programas culturais en lingua galega desde 1947.

Mentres tanto, moitos escritores galegos, residentes en Galicia, sómense nun intencionado **exilio interior** que provoca ben o silencio e a depresión (caso de Luís Pimentel ou Manuel Luís Acuña), ben a recreación do intimismo e da relixiosidade (caso de Ramón Cabanillas)

1.1. Características da literatura do exilio

- A literatura non deixa de ser máis que unha das múltiples facetas culturais que exiliados e emigrantes se propuxeron levar adiante. O xénero máis cultivado foi o poético, aínda que tamén se deu un pulo decisivo ao xénero dramático. Cómpre recordar algunhas das numerosas compañías de teatro que representaron moitas das obras escritas: *Compañía Maruja Villanueva*, *Compañía Boga-Tacholas*, *Teatro Popular Galego* e *Teatro Español de Cámara El Tinglado* (estes dous últimos de Blanco Amor), ou o *Grupo de Teatro Lugués Freire*.
- Predominio de contidos reivindicativos xa que se intentaron publicar libros con temáticas prohibidas na Galicia do interior. A emigración masiva do pobo galego é outro tema frecuente.
- Publícase tamén literatura intimista na que destaca a saudade do desterrado polo que deixou atrás no espazo e no tempo: a paisaxe natal, os amigos e/ou amores, a infancia e mocidade, coa sensación de baleiro interior.
- No ámbito estilístico e na poesía nótanse semellanzas coa literatura que aquí deixaron os escritores: influencias do hiloísmo e do vangardismo e prosaísmo (verso longo, estilo realista e coloquial) para a temática socialrealista ao estilo de Celso Emilio Ferreiro.
- A literatura salvou o galego culto escrito dunha posible desaparición e animou os escritores represaliados a continuar a loita por e para Galicia.
- A literatura foméntase a través dos centros galegos e das tertulias: a tertulia do Café Tortoni da Avenida de Maio de Bos Aires, onde se reunían Rafael Dieste, Lorenzo Varela, Arturo Cuadrado ou Luís Seoane é un bo exemplo.

2. A poesía galega no exilio

A poesía foi o xénero máis cultivado na literatura galega do exilio. Os temas abordados nela reflectían asuntos e problemas dos que sería imposible falar na Galicia daquel tempo, dominada pola represión franquista. Estes temas eran a denuncia social, a reflexión sobre o drama dos emigrantes e dos exiliados galegos, e a reivindicación da dignidade e do pasado histórico de Galicia.

Entre os principais poetas do exilio cómpre citar a Luís Seoane, Lorenzo Varela, Emilio Pita, Florencio Delgado Gurriarán, Xervasio Paz Lestón, Xosé Conde, Ramón Rei Baltar, Ernesto Guerra da Cal e Avelino Díaz.

- **Luís Seoane** (Bos Aires, 1910-A Coruña, 1979) foi unha das personalidades máis activas e creativas da cultura galega no exilio. Defensor da integración de todas as artes, Seoane foi un artista polifacético: pintor, gravador, debuxante, ilustrador, poeta, narrador, dramaturgo, ensaísta, crítico literario e promotor de múltiples iniciativas culturais. Como poeta deixounos os seguintes títulos: *Fardel de eisilado* (1952), que é a primeira mostra importante da poesía social de posguerra, *Na brétema*, *Sant-Iago* (1956), *As cicatrices* (1959) e *A maior abundamento* (1972). A súa poesía carece, polo xeral, de recursos estilísticos rechamantes, pois o que pretende cos seus versos é que a súa mensaxe chegue a unha gran maioría de lectores. O ton épico e a preferencia polo verso longo son dous trazos que definen a súa lírica.
- **Lorenzo Varela** (A Habana, 1916-Madrid, 1978). Fillo de emigrantes orixinarios de Monterroso (Lugo), iniciou a súa actividade literaria en castelán, colaborando no xornal madrileño *El Sol* e nas Misións Pedagóxicas, nos anos anteriores á Guerra Civil. Combateu no bando republicano e, ao acabar a guerra, tivo que se exiliar, primeiro en México e despois en Bos Aires. Ademais dalgúns títulos en castelán, en galego publicou *Catro poemas para catro gravados* (1944) e *Lonxe* (1954). Os temas recorrentes da súa obra son as vivencias trágicas da Guerra Civil, o pasado histórico das clases populares, a reivindicación de figuras emblemáticas da Galicia medieval (Roi Xordo, María Balteira e María Pita) e a saudade da terra dos seus antergos, que el contempla desde o exilio.
- **Emilio Pita** (A Coruña, 1909-Bos Aires, 1981). Con apenas doce anos emigrou á Arxentina, onde residiu practicamente o resto da súa vida. De formación autodidacta, desenvolveu un incansable labor na promoción de iniciativas culturais de carácter cultural e galeguista. A súa obra poética está representada polos seguintes títulos: *Jacobusland* (1942), *Cantiga de nenos* (1944), *Os relembrados*, *As cantigas* (1959), *O ronsel verdegal* (1964), *Serán* (1974) e, postumamente, *Polos camiños do pobo* (1999). A denuncia da situación dos emigrantes, o testemuño da traxedia da Guerra Civil e a lembranza emocionada da paisaxe galega son os temas máis recorrentes na súa obra.

3. A narrativa galega no exilio

A narrativa galega do exilio amosa unha clara preferencia polos temas da Guerra Civil, abordados desde unha perspectiva memorialista e nun ton de denuncia testemuñal duns feitos vividos polos propios escritores. Os autores máis destacados que cultivaron este xénero foron Ramón de Valenzuela, Silvio Santiago, Antón Alonso Ríos e Antonio Fernández Pérez.

- **Antón Alonso Ríos** (Silleda, 1887-Bos Aires, 1980) relatou a súa vida de fuxido, disfrazado de esmolante portugués, na novela *O señor Afranio, ou como me rispei das gadoupas da morte* (1979).
Despois da súa morte apareceu *Nidia* (1992), un libro no que reflicte as súas preocupacións relixiosas e filosóficas.
- **Silvio Santiago** (Vilardevós, 1903-1974). Despois de estar preso durante a Guerra Civil por mor da súa actividade sindicalista, logrou fuxir a Portugal e despois a Caracas. Escribiu dúas novelas memorialísticas: *Vilardevós* (1961), sobre a súa infancia na aldea natal, e *O silencio redimido* (1976, póstuma), na que recrea as súas experiencias durante a guerra, a súa detención e a posterior fuxida ao exilio.
- **Antonio Fernández Pérez** (Río de Janeiro, 1909) recrea en *Terra coutada* (1990) a experiencia dun mestre galeguista que foxe a Portugal durante a Guerra Civil e despois embarca para o exilio americano. Trátase dunha novela longa que o autor escribira arredor de 1950, pero que non se publicou daquela por mor da censura. En 1994 apareceu a súa narración *Crónicas de onte e de hoxe*.
- **Ramón de Valenzuela** (Silleda, 1914-Sanxenxo, 1980). Na súa mocidade formou parte do Partido Galeguista e, despois da guerra, tras pasar polos cárceres franquistas, instalouse en Bos Aires, onde desenvolveu unha intensa actividade cultural.
Publicou unha novela na que recrea experiencias vividas durante a guerra, *Non agardei por ninguén* (1957). En *Era tempo de apandar* (1980) narra as súas vicisitudes despois da guerra. Tamén nos deixou un libro de relatos, *O naranxo* (1974), editado en Madrid polo grupo Brais Pinto, con moitos elementos autobiográficos.

4. O teatro galego no exilio

No teatro do exilio conviven dúas tendencias: unha de tipo culto, con técnicas e temas de carácter innovador, representada por autores como Castelao ou Luís Seoane; e outra de tipo máis popular, enxebriista e costumista, representada por dramaturgos como Manuel Varela Buxán ou Ricardo Flores. Outros autores representativos do teatro no exilio foron Eduardo Blanco Amor, Isaac Díaz Pardo e Alfonso Gayoso.

- **Alfonso D. Rodríguez Castelao** (Rianxo, 1886-Bos Aires, 1950) estreou en Bos Aires a súa única peza teatral *Os vellos non deben de namorarse* (1941). Con ela culminou o camiño de renovación estética do teatro galego que no primeiro terzo do século XX iniciaran as Irmandades da Fala e o Grupo Nós. As liñas básicas da súa concepción teatral resúmense nos seguintes puntos:
 - gusto pola expresión concentrada e pola simetría estrutural,
 - simbolismo e expresionismo combinados con elementos de humor e da tradición cultural galega,
 - preferencia por un teatro de protagonismo popular, e
 - concepción da obra dramática como un espectáculo integral no que se combinan texto, escenografía, música e danza.*Os vellos non deben de namorarse* divídese en tres “lances” ou actos independentes entre si, precedidos dun prólogo que os unifica, e seguidos dun epílogo, no que conflúen as tres historias.

A obra presenta tres versións diferentes dun mesmo esquema dramático: un vello que se namora dunha muller nova e a imposibilidade destes amores, que acaban coa inevitable morte do vello. En cada lance ou acto hai uns caracteres fixos: o vello namorado, a moza, o mozo rival do vello e a morte.

- **Eduardo Blanco Amor** (Ourense, 1886-Bos Aires, 1950), ademais de ser autor dun importante número de obras teatrais, desempeñou un destacado labor como director e adaptador teatral durante varios anos en Bos Aires. As súas obras teatrais están recollidas en *Farsas para títeres* e *Teatro pra a xente*.
- **Manuel Varela Buxán** (A Estrada, 1909-Lalín, 1986) foi un dos principais animadores do teatro galego na Arxentina. Actor e director en varias compañías dramáticas, escribiu numerosas pezas teatrais, todas elas de corte costumista e humorístico, aínda que non exentas de certa crítica social e anticaciquil. Algúns dos seus títulos máis representativos son *A xustiza dun muiñeiro* (1971), *Se o sei... non volvo á casa* (1971), *O ferreiro de Santán* (1975) e *O cego de Fornelos* (1981).
- **Luís Seoane** (Bos Aires, 1910-A Coruña, 1979) escribiu tres pezas dramáticas: *A solddeira* (1957) ambientada no século XV e protagonizada polos campesiños da primeira revolta irmandiña contra os señores feudais, dirixida por Roi Xordo; *Esquema de farsa* (1957) e *O irlandés astrólogo* (1959), que recrea a figura dun exiliado irlandés do século XVII refuxiado en Compostela, como catedrático de Retórica, e logo condenado pola Inquisición.
- **Ricardo Flores** (Sada, 1903-Bos Aires, 2002), vinculado ao centro coruñés de Bos Aires, escribiu algunhas pezas teatrais como *Mai e filla* (1934) e *Catro estampas de beira-mar* (1961).

5. O ensaio galego no exilio

Moitos autores continuaron no exilio en América o labor de impulso e consolidación que os compoñentes do Grupo Nós e do Seminario de Estudos Galegos lle imprimiran ao ensaio en lingua galega antes do estalido da Guerra Civil. Entre eses autores convén citar, pola relevancia da súa obra, a Castelao, Antón Alonso Ríos, Xosé Núñez Búa, Lois Tobío, Bieito Cupeiro e Xerardo Álvarez Gallego.

- **Castelao** publicou en Bos Aires *Sempre en Galiza* (1944) e *As cruces de pedra na Galiza* (1950); a primeira, na que sintetiza o seu pensamento político, está considerada como un dos referentes básicos do xénero ensaístico en galego.
- **Antón Alonso Ríos** (Silleda, 1887-Bos Aires, 1980) expón o seu ideario de perfil claramente nacionalista en dous volumes titulados *Co pensamento na patria galega* (1942), unha escolma da súa produción xornalística que leva un prólogo de Castelao, e *A cultura galega na súa dimensión americana* (1961).
- **Xosé Núñez Búa** (Pontevedra, 1897-La Plata, 1980) fundou o “Instituto Argentino de Cultura Gallega” e colaborou en diferentes medios de comunicación escritos da emigración en Arxentina. Publicou *Vida e paixón de Castelao* (1950) e *Revoeira* (1971).

- **Lois Tobío Fernández** (Viveiro, 1906-Madrid, 2003) viviu o exilio en Montevideo onde despregou unha intensa actividade galeguista. Destacan os seus traballos históricos -varios artigos e un libro- sobre o conde de Gondomar. Foi tamén un tradutor de poesía e de teatro do inglés e do francés ao galego. Nos últimos anos da súa vida publicou un volume de memorias, *As décadas de T. L.*, considerado un dos mellores libros no seu xénero.
- **Bieito Cupeiro Vázquez** (Fene, 1914-Bos Aires, 1993) n'A *Galiza de alén mar* (1989) recrea a vida dos emigrantes galegos e as iniciativas políticas e culturais que levaron a cabo. Na súa obra *Xornes* (1987) relata aspectos da súa aldea.
- **Xerardo Álvarez Gallego** (Ourense, 1899-Miami, 1986) foi biógrafo e xornalista. A súa obra máis relevante foi *Vida, paixón e morte de Alexandre Bóveda* (1973), biografía e crónica do asasinato en 1936 de quen fora o seu cuñado.